

HERALDISK TIDSSKRIFT

1960 • BIND 1 • NR 2 • SIDE 53-59

Tømmermerker og bomerker *Av Hans Krag*

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldinen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Tømmermerker og Bomerker

Av Hans Krag

EIERMERKENE utgjør et av heraldikens grenseområder. Å trekke et skarpt skille mellom de heraldiske merker på den ene side og eiermerkene på den annen, lar sig ellers neppe gjøre. Heraldiske merker kan være tatt i bruk som eiermerker, likesom oprinnelige eiermerker i endret eller uendret skikkelse er blitt optatt blant heraldiske merker.

Den prinsipielle forskjell, som ligger i at de heraldiske merker, i motsetning til eiermerkene, har farver og oppfordrer til kunstnerisk fremstilling, behøver vi i denne forbindelse ikke å komme inn på.

De eiermerker, som tidligere og fremdeles har hatt størst praktisk betydning i Norge, er utvilsomt *tømmer-* eller *trelastmerkene*.

Man sonderer idag mellom *skogsmerker* og *fløtningsmerker*. Førstnevnte anvendes av skogeieren til merkning av det tømmer, som hugges i hans skog. Sistnevnte benyttes av medlemmene av distriktenes fellesfløtningsforeninger, de større tømmerkjøpere, som bruk, cellulosefabrikker o. l., og anbringes på stokken ved kjøpet. Fløtningen og den påfølgende utsortering av tømmeret etter merker foretaes av foreningerne, som også fører kontroll med merkene og påser at de er av en art, som umuliggjør forvekslinger, selv ved ufullstendig merkning. Man søker her å gjennomføre den regel, at ingen halvdel av et merke skal kunne forveksles med halvdel av et annet merke. Fellesfløtningsforeningen utgir årlig trykte merkekart.

I sitt verk *Norsk Fløtnings historie*

(bd. II, Oslo 1945, s. 17–22) gir Ragnvald Bødtker en redegjørelse for fløtningsmerkene i Norge og deres anvendelse fra begynnelsen av forrige århundre, med gjengivelse av et par trykte merkekart fra 1942 og et håndtegnert fra 1804. Men for den eldre tids vedkommende har Bødtker bare få kilder å øse av, og må, hvad illustrasjoner angår, hente sitt materiale fra utlandet og gjengi et tysk merkekart fra 1749 med 12 »Holzmarken«.

Vi skal i det følgende gjengi vel hundre sørnorske tømmer- eller trelastmerker fra 1702. De er hentet fra en optellingsforretning over trelast søndenfjells foretatt av generalfiskalen ved hans fullmektiger iflg. kgl. befaling av 11. mars nevnte år (Stiftamtmannens arkiv pk. 12, Statsarkivet, Kristiansand). Forretningen omfatter forskjellig slags trelast, som er gjort ferdig for salg eller skibning i eller fra Birkenes, Øiestad, Gjerstad med Søndeled, og Holt, alle distrikter i Nedenes amt (nu Aust-Agder fylke).

Merkene, som i forretningen er avtegnet mer eller mindre skråstillet, varierende med vedkommende skrifters hånd, gjengis her (se side 57) vertikale, slik de utvilsomt har vært anvendt. Herfra er undtatt nogen få merker, utelukkende initialer, som i forretningen er skrevet nærmest med vanlig latinsk kursiv (nr. 32 og 41 m. fl.).

Merkene har vært almindelig kjent i vedkommende distrikt, hvad som fremgår av at de ikke er blitt identifisert av eiermennene selv, men av lokalkjente menn. Bare i nogen få tilfelle har disse ikke kunne opgi eiermann.

Samtlige merker er forskjellige på én eller et par undtagelser nær. I det ene tilfelle gjelder det merker, hjemmehørende i to forskjellige distrikter (nr. 10 og 66), i det andre merker, som er blitt fremstillet på hver sin karakteristiske måte (nr. 78 og 81 a), hvorom mere nedenfor.

Når det gjelder tømmer, og ikke andre trevarer, må merkene være anbragt slik på stokken, at merkeren alltid hadde stokkens rot- og toppende på samme hånd, så det ikke kunde opstå tvil om merkets op eller ned. Det er derfor at merkene, hvor mange ganger enkelte av dem enn går igjen i forretningen, alltid er sett fra samme kant. Herfra finnes det bare én undtagelse, merkene nr. 54 a og b, som tiltross for den mindre avvikelse formodentlig er samme merke, det ene snudd op—ned.

Om to av merkene, som tilhører samme mann (nr. 4 a og b), sies det uttrykkelig hvor de er anbragt, det ene i stokkens »lille ende«, det andre »midt på«.

Merkene kan i nogen tilfelle være hugget inn i stokken med almindelig øks. Men det vanlige er nok, at de er utført med *rivjern*, et redskap bestående av et enkelt håndtak, forsynt med en skarp bølge, omtrent som et ombøiet knivsblad. Rivjernet kunde også være forsynt med et ekstra blad, dette kombinert med en pigg, blad og pigg som benene på en passer. Mens det enkle jern bare kunde brukes til innrivning av rette streker, kunde man med det andre også innskjære en sirkel eller et cirkelfragment, når et sådant inngikk i merket. Merket nr. 81 b sies uttrykkelig å være »påreven«, og da altså med et slikt dobbelt rivjern, mens merket nr. 81 a, som tilhører samme mann, er »merket med hans huløks«. Det er antagelig dette, der

som før berørt, skiller det fra merket nr. 78.

En slik *huløks* måtte være smidd som det spesielle merke krevet det, og merket måtte antagelig uthugges med to slag av øksen for at det skulde få bredde. Også de andre med kursiv tegnede merker kan helt eller delvis være gjort med *huløks*, skjønt det ovennevnte nr. 3 a, som uttrykkelig sies å være anbragt i stokkens lille ende, kan være slått inn med ett slag med en *stempeløks*, en øks med butt, ikke skjærende egg, på grunn av treets struktur bare anvendbar til merkning i endene.

Endelig er nogen merker gjort med *merkeøks*, en skarpslepen figurøks, som med ett slag hugget ut hele merket. Dette sies uttrykkelig om merkene nr. 68 b og 88 b. Førstnevnte er i forretningen tegnet helt sort for å gjøre det tydelig, at det ikke bare er merkets konturer, som er hugget inn i stokken. Merket nr. 90 b er utvilsomt også gjort med *merkeøks*, uten at det uttrykkelig er sagt. Slike merker som de sistnevnte, hvor et stykke av veden i et par årringers dybde er fjernet med en spesiell øks, er idag på det nærreste enerådende som fløtningsmerker.

Merkene, hvorav mange består av et centralt merke, ledsaget eller flankert av én, to eller flere staver, faller stort sett i tre grupper. Det er *stavmerker* av eldre karakter (som bl. a. nr. 17, 39 og 61), *runelignende merker*, her bare ett utpreget (nr. 57), og *bokstavmerker*, fra likefremme initialer til spesielle monogrammer.

Den eneste bokstav, som kan sies å være variert nesten til uigjenkjennelighet, er A, — som i merkene nr. 13 og 70. C er som regel erstattet med K, skjønt O'en i nr. 3 synes å inneholde også C, likesom haken i nr. 8 kan være

en fordoblet C, og vinkelen over den centrale stav i nr. 53 bør opfattes som C (om dette merke mer nedenfor). S er i nogen tilfelle tegnet som en hake — som i nr. 12, som må leses SK (det er et åpent spørsmål om den kortere stav, som krysser K'ens sluttstrek, skal leses som I; sammenlign her nr. 44). Merket nr. 23 må opfattes som en kombinasjon av to S'er, eiermannens initialer.

Til samlingens mer sinnrike monogrammer hører nr. 14, LAW, nr. 24, IVW, og det ovenfor nevnte nr. 53, hvor den centrale stav må leses som I, vinkelen som C, og endelig vinkelen og staven sett fra høire side som A. At merkene nr. 9 og 71 ikke bare er variasjoner av det ofte forekommende kryss, men er satt sammen av eiermannens initialer, skulde fremgå umiddelbart. I noen tilfelle inneholder merkene forbokstaven i et farsnavn eller et tilnavn, som ikke finnes brukt i forretningen. Det er ellers en for genealogene velkjent sak, at Christen Munch (nr. 2) het Jensen, og at Tørres Christensen (nr. 59) førte navnet Nedenes. Men ukjent er det formodentlig — for bare å nevne eksempler — at Oluf Christensen (nr. 3) har hatt et tilnavn, som begynte på B, og at borgermester Christen Nielsen Wendelboe (nr. 22), foruten hjemstedsnavnet Wendelboe kan ha hatt et tilnavn, som begynte på I.

Tegnet X står selvfølgelig ikke for bogstaven, N ikke alltid heller (nr. 99), og ikke K (nr. 79), skjønt slike uoverensstemmelser, både når det gjelder bokstav- og runemerker, nok i noen tilfelle kan skyldes, at merket er arvet. Vi skal til slutt bare peke på at nr. 5 og 6 viser hvorledes en sønn kunde variere sin fars merke.

I sitt nevnte verk reiser Ragnvald Bødtker spørsmålet om »de gamle bu-

merker« også har vært brukt som tømmermerker. Da bomerkene faller utenfor rammen av Bødtkers arbeide, og han på dette punkt utelukkende bygger på kilder, som jeg håber å kunne ta op til kritisk vurdering ved en senere anledning, vil jeg heller diskutere spørsmålet om tømmermerkene forhold til bomerkene på et annet grunnlag. Så meget er sikkert, som at de her foreliggende trelastmerker i åførte forretning aldri kalles bomerker skjønt dette ord da gjennom den nyere lovgivning var blitt almindelig i Norge.

Til Norge er ordet *bomerke* formodentlig kommet fra Danmark i nyere tid, og er i det aller siste blitt skrevet »bumerke«, vel fordi man har trodd at det hørte oprindeligen hjemme i dialektene. Det finnes ikke i de gamle norske landskapslover eller den eldste landslov, hvad som heller ikke er å vente, idet bestemmelser om eiermerker her praktisk talt ikke forekommer. Men heller ikke i de islandske lover, med deres utførlige bestemmelser om eiermerker, forekommer det.

Man føler sig kallet til å spørre: hvad er et bumerke? Jeg har endnu ikke funnet nogen holdbar definisjon, og har dertil stadig funnet ordet anvendt på en måte, som trosser alle definisjoner. Snart brukes det om merker med et bestemt utseende, uansett anvendelse, snart om merker med en bestemt (eller mindre bestemt) anvendelse, uansett utseende. Symptomatisk for den rådende usikkerhet er det vel at eiermerkene i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* er behandlet både under »bomärke« og »ejermærke«, men ingen av stedene uttømmende for hele Norden og med gjennomført presis historisk terminologi.

(Fortsættes side 58)

Navneliste til plansjen

Samtlige opgitte borgere er borgere i eller til Kristiansand. Navnenes skrivemåte er som i forretningen.

Birkenes

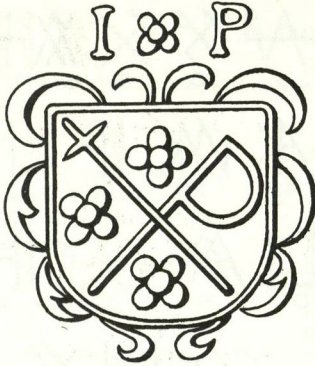
1. Bendt Anstensen Grø-dum, Birkenes.
 2. Christen Munk Chri-stiansand.
 3. Oluf Christensen, Chri-stiansand, borger.
 - 4a. og b. Knud Haabis-land, (a. »i den lille ende«, b. »midt paa«).
 5. Knud Olsøn Abel.
 6. »Knuds sl. fader«.
 7. Niels Ulfson, Christian-sand, borger.
 8. Peder Clausøn, Chri-stiansand, borger.
 9. Tomas Jensøn, Chri-stiansand.
 10. Christen Pedersen Tiømsland.
 11. Halvor Bertelsøn Tiømsland.
 12. Simen Christensen.
 13. Anders Andersøn Wæ-ster Birkeland.
 14. Laurids Andersøn Un-dall, kammerraad.
 15. Hans Resen, commis-sarius.
 16. Jacob Povelson Riis, commissarius.
 17. Christian Braunman, vicelagmand.
 18. Daniel Jensøn.
 19. Anders Clausøn.
 20. Ole Mortensen.
 21. Jacob Preus, stiftamt-skriver.
 22. Christian Nielsøn Wen-delboe, borgermester.
 23. Severin Sode, magister.
 24. Johan Valentin Wet-zell.
 25. Niels Christopherson.
 26. Niels Jacobsøn, borger.
 27. Erik Arnaldsøn.
 28. — utgår.
 29. Ole Christensen Ryen.
- Øiestad*
30. Tærkild Larsøn Lind-tved.
31. Aanon Aanensøn, Arendal, borger.
 32. Jacob Christopherson, Kolbjørnsvig, borger.
 33. Hans Tydsk, Arendal, borger.
 34. Niels Tordstu.
 35. Hendrik Jacobsøn Riise.
 36. Jens Riisholdt.
 37. Stian Lunden.
 38. Jens Mørretraae.
 39. Gunder Nærebøe, Landvig.
 40. Joen Anstensen Thiø-ere, Landvig.
 41. Søren Jacobsøn.
 42. Peder Tomesøn, Aren-dal, borger.
 43. Ole Christopherson Ofveland.
 44. Jacob Christopherson.
 45. — tilhørende den sam-me?
 46. Laurids Pedersen.
 47. Salfve Salfvesøn Store Lødesøll.
 48. Peder Otte, Arendal.
 49. Ellef Tommesøn, Aren-dal, borger.
 50. Søren Hansøn Tydsk, Arendal.
 51. Marthe sal. Tommes Ellesøns, Arendal, borgerenke.
 52. Daniel Riise.
 53. Jens Christensen Asdal.
 - 54a. og b. Torre Træe.
 55. Jens Mikelsøn, Asdal.
 56. Niels Jensøn, Arendal.
 57. Hans Arentzøn paa Landvig, borger.
 58. Jens Olsøn Øvre Mæssel.
 59. Tørres Christensen, Mandal.
 60. »vides ingen eiere«.
 61. Daniel Vigeland.
 62. Christopher Søfrensøn.
 63. Morten Hansøn Sand-støe.
 64. Lars Knudsøn Lind-tved.
 65. Erik Prossøn Bielland.
 66. Krogens opsiddere — »deres merke«.
 67. Laurids Pedersen.
 - 68a. og b. Søren Andersen (b. »hans merk-øxe«).
 69. Anders Tingstvedt.
 70. Ole Abrahamsøn.
 71. Jørgen Feif.
 72. Peder Knudsøn Næfvis-dal.
 73. Simen Gundersøn Fro-land.
 74. »vides ej hvis merke ere«.
 75. Ole Bøygledstad.
 76. Karl Lauridsøn Lind-tved.
 77. Niels Næfvisdal.
 78. Salfve Næfvisdal.
 79. Hans Amonsøn, Aren-dal.
 80. »vides ej hvis merke ere«.
 - 81a. og b. Peder Ellefsøn, Arendal, borger, (a. »merked med hans hul-øxe«, b. »paarefven«).
 82. Haafver Leuldson Meelhuus.
 83. Bieruld Næfvisdal.
 84. Aasuld Froland.
 85. Jacob Christopherson.
 86. »vidste icke hvis mer-ke«.
 87. Corfitz Povelson.
 - 88a. og b. Niels Søfrensøn Adelaer, amtmand, (b. »hans merk-øxe«).
 89. Jens Schmidt, kgl. msts. tolder i Øster Risør.
 - 90a. og b. Daniel Søfren-søn.
 91. Ole Olsøn Hougsland.
 92. Jesper Larsøn Strøm-fjorden.
 93. Lars Torkildsøn.
- Gjerstad og Sønedeled*
94. Hans Eylersøn, borger.
 95. Isach Falch, borger.

Holt
96. Gunder Jensøn Brimnes.

97. Elling Nødeland.
98. Niels Øster Krogen.
99. Ole Gundersøn Wove.

100. Aamund Knudson Sandbøe.
101. Guttorm W. Bræcke.

Våben i segl fra 1659 tilhørende Jens Pedersen Kudsch, skjoldmerke dannet av initialene I.P., men I'en her endret til en stav. Orig. høide ca. 7 mm.

I glossariet til *Norges Gamle Love indtil 1387* (femte bind, Chria. 1895) oversettes *mark* hvor det står for eiermerke, med »bomerke« (her bortsett fra øremerker på kreaturer o. l.). Dette gjelder da også trelastmerker. I ord- og sakregistret til *Norges Gamle Love 1388–1604* (første bind, Chria. 1912) benyttes »bomerke« konsekvent om alle seglmerker, som ikke er våbenmerker eller helgenfigurer o. l., dette uansett at man ikke vet, og i samtlige tilfelle er avskåret fra noengang å få vite, om merket har vært brukt som eiermerke.

I *Norske Sigiller fra Middelalderen* (Oslo 1899–1950) er betegnelsen »bomerke« anvendt mer tilfeldig. Korsformer av »bomerkekarakter« kalles her ikke bomerker, men beskrives omhyggelig. Det samme gjelder enkelte andre lignende merker. Men hvor en beskrivelse på grunn av merkenes uvanlige eller sammensatte karakter faller for vanskelig, kalles de derimot bomerker. På lignende måte har man gått frem, når det gjelder bokstav- og runemerker. Fører en mann sin navnebokstav i seglet, nevnes bokstaven,

men fører han den tilsvarende rune (eller binderuner), kalles merket et bomerke.

Det ville være mulig å trekke inn så å si alt, som i nogen bredde behandler merker og segl, og gå fra det ene verk til det andre og påvise, at en konsekvent terminologi aldri er gjennomført. Og heller ingen steder finnes en slik terminologi utarbeidet. Jeg taler her om norske forhold, skjønt det samme vel i nogen utstrekning kan gjøres gjeldende i nabolandene.

Betegnelsen *bomerke* vil jeg innskrenke til å la gjelde for eiermerker for permanent eiendom, merker opprinnelig umiddelbart anvendbare og gyldige bare innenfor et ved sedvane (på Island ved lov) bestemt område. Bomerker har antagelig vært lite brukt i Norge, kanskje bortsett fra steder, hvor gårddeling og bebyggelse rundt et felles tun har gjort dem nødvendige eller ønskelige. I motsatt fall skulde langt flere gjenstander opbevart fra gammel tid, ha vært merket med dem.

Trelast- og tømmermerker, som har vært gyldige innenfor andre merkeområder, bestemt av fløtnings- og skibningsforhold, har hatt en langt større praktisk anvendelse i Norge enn bomerker. I samme klasse kommer *kjøbmannsmerker*, bestemt for merkning av varer, særlig for skibning.

Gullsmed- og skjoldmakermerker, begge deler lovbefalte merker, var selvfølgelig ikke eiermerker, men hvad vi kan kalle garantimerker. Andre *håndverkermerker* kan ha hatt en lignende oppgave. Hertil kommer *stenhugger-* og i en senere tid *boktrykkermerker*, som heller ikke var eiermerker eller bomerker.

Signaturmerker, merker tegnet under dokumenter av den ikke skrivekyndige istedenfor segl eller under-

skrift, var gyldige ifølge Christian V's norske lov. De kalles i loven »bomerker«. Men dette er ikke nok til å gjøre ethvert merke, som før den tid eller senere er benyttet som signatur, til et bomerke. En håndverker kan ha benyttet sitt mestermerke, en kjøbmann sitt varemerke og en bonde — for alt vi vet — sitt tømmermerke.

Om *seglmerker* gjelder det samme; de kunde være et hvilket som helst av de ovennevnte merker, eller kunde være komponert utelukkende for å brukes som seglmerke.

I denne forbindelse kan vi nevne de *magiske vernemerker*, som kunde bli skåret inn i en stalldør eller i bunden av en melkeså, og vel også brukt i segl. De var ikke eiermerker.

Så mange slags merker som fantes, så ser vi dem alle, hvis de bare har mer eller mindre utpreget stavkarakter, bli slått sammen til ett og kalt for bomerker. Og videre ser vi bomerker som begrep bli utvidet til det grenseløse ved at snart sagt hvilket som helst billede brukt som merke, blir henført til gruppen under navn av »gjenstandsmerke«. Jeg vil holde på at ethvert merke skal beskrives efter sitt utseende og sin mening, og

nevnes efter sin bruk, idet den kritikk-løse anvendelse av betegnelsen bomerke legger en avgjørende hindring i veien for en almindelig forståelse av merkenes vesentlige funksjoner i eldre tid.

Som sagt innledningsvis, kunde eiermerker i endret eller uendret skikkelse finne optagelse blant heraldiske merker. Det gjelder også slike monogrammer, som vi her har sett anvendt som tømmermerker. Som eksempel kan tjene et våbensegl fra 1659 tilhørende *Jens Pedersen Kudsch* (Krigskomregnsk. pk. 30, bil. 2768, RA.). Det er ikke undersøkt om han kan være identisk med den ene av de to samtidig levende fenriker ved navn Jens Pedersen. Seglet viser et skjold (se side 58), hvorover initialene IP, og i skjoldet samme initialer lagt kryssvis og ledsaget av tre firbladede roser. Men dertil ser vi I'en i skjoldet forvandlet til en såkalt »pilgrimstav«. Det manglet bare at P'en var gjort om, f. eks. til en pisk med snerten bøiet op om skaften, til en kårde med parerplate e. l., og vi hadde hatt for oss et regulært heraldisk våben. Sammenlign for øvrig med merket nr. 16 på plansjen.

Af værket »Våbenførende Slægter«, som nu er afsluttet, kan følgende dele fås:

Hæfte 24-28, Poul Reitzel: Dansk Våbenherold, dvs. en nøgle til identificering af ukendte våbener, 136 sider, ca. 2800 våbenbeskrivelser; da. kr. 40.

Hæfte 29, Sven Tito Achen: Bibliografi over dansk Heraldik (til og med året 1957), 36 sider, ca. 800 numre systematisk og kronologisk ordnet; da. kr. 10.

Hæfte 30, Poul Reitzel: Bibliografi over udenlandsk Heraldik, ca. 450 titler fra godt 30 lande, 18 sider; da. kr. 10.

Alle priser portofrit.

HERALDISK FORLAG, Bredgade 14-16, København K

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.